

Dyskusja nad koncepcją prawa gospodarczego w nauce radzieckiej w latach 1956–1958

Abstract

The Scholar Discussion on the Concept of Economic Law in Soviet Union in the Years 1956–1958

Formulating the concept of economic law as one of the branches of law became possible as a result of a resumption of scholar discussion on the system of Soviet law after the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union in February 1956. Argumentation in favor of the separation of economic law within the system of law, which was presented by V.S. Tadevosyan, V.P. Efimochkin and I.V. Pavlov, concerned mainly the areas of theory of law and functional aspects of research on economic law. In the field of theory of law the argumentation focused on objective separateness of social relations constituting the matter of economic law. Functional reasons corresponded to the need for deepening scholar reflection on the provisions regarding state economy, due to its dynamic growth and modifications. The concept of economic law as a separate branch of law was, however, met with criticism concerning the theoretical inadequacy of separating the matter of economic law and contradiction with the views of V.I. Lenin.

Keywords: economic law, Soviet law, branch of law, Soviet jurisprudence.

Słowa kluczowe: prawo i ekonomia, prawo sowieckie, gałąź prawa, jurisprudencja radziecka.

1. Wprowadzenie

Zagadnienie istnienia prawa gospodarczego (*chozajstwiennogo prawa*) jako gałęzi prawa stanowiło w Związku Radzieckim przedmiot ożywionego zainteresowania zarówno na gruncie polityki, jak i teorii prawa. W perspektywie politycznej doniosłość zagadnienia przejawiała się w jego kluczowym znaczeniu dla prawnego klasyfikowania zasadniczej dla państwa socjalistycznego sfery wytwórczości towarów. Ponadto, z uwagi na zróżnicowany – wertykalny i horyzontalny – charakter stosunków społecznych potencjalnie objętych przedmiotem prawa gospodarczego, zagadnienie to korespondowało

z Leninowskim dogmatem o niedopuszczalności dzielenia prawa socjalistycznego na prawo publiczne i prawo prywatne¹. Na polu teorii prawa zagadnienie istnienia prawa gospodarczego wykazywało zaś głęboki związek z problematyką konstruowania systemu prawa radzieckiego – rozważania nad kryteriami klasyfikowania części systemu prawa podejmowano nierzadko na tle analizy statusu prawa gospodarczego.

Wobec powyższego zrozumiąć wydaje się, że istnienie i kryteria ewentualnego wyodrębnienia prawa gospodarczego na przestrzeni lat stanowiły przedmiot wypowiedzi licznych badaczy, prezentujących stanowiska wysoce zróżnicowane. O ile jednak w latach 20. i 30. ubiegłego stulecia swoboda dyskursu naukowego pozwalała na szeroką wymianę poglądów w przedstawionym zakresie, o tyle po 1938 r. dyskusja o prawie gospodarczym została *de facto* zamknięta, w związku z niepodzielną dominacją stanowiska negującego istnienie prawa gospodarczego jako gałęzi prawa, sformułowanego przez prokuratora generalnego ZSRR Andrieja J. Wyszynskiego. Wobec przełomu politycznego dokonanego na XX Zjeździe KPZR w lutym 1956 r., który miał daleko idące skutki również w sferze legislacji i badań nad prawem, podjęcie rozważań nad istnieniem prawa gospodarczego stało się na nowo możliwe – ich rezultatem było sformułowanie koncepcji prawa gospodarczego jako samodzielnej gałęzi prawa. Koncepcja ta nie zyskała jednak powszechnej akceptacji w nauce radzieckiej. W ramach dyskusji nad kształtem systemu prawa radzieckiego, prowadzonej w latach 1956–1958, uczeni radzieccy, korzystając z poszerzenia zakresu swobody dyskursu naukowego, prezentowali rozmaite racje przemawiające za oraz przeciwko istnieniu prawa gospodarczego jako gałęzi prawa.

Argumentacji podnoszonej przez strony dyskusji w przedmiocie istnienia prawa gospodarczego należy przypisać walor wieloaspektowości. Na kartach niniejszego opracowania analizie zostaną poddane przesłanki formułowane przez zwolenników i przeciwników koncepcji prawa gospodarczego w trzech wiodących obszarach dyskursu – teoretycznoprawnym, funkcjonalnym oraz ideologicznym. Analiza pozwoli na sformułowanie wniosków dotyczących wnikliwości argumentacji podnoszonej przez strony dyskursu w poszczególnych aspektach rozważań i jej interpretację w kontekście historyczno-prawno-gospodarczym.

2. Kontekst historyczny dyskusji nad koncepcją prawa gospodarczego

A. Kształtowanie się koncepcji prawa gospodarczego – zarys zagadnienia

Przedmiot swoistego unormowania prawnego stanowi gospodarka od zarania dziejów prawa – już w starożytnej Mezopotamii stosunkom prawnym o charakterze handlowym

¹ I.W. Pawłow, *O systemie sowieckiego socjalistycznego prawa*, „Sowieckoje Gosudarstwo i Prawo” 1958, nr 11, s. 5.

poświęcone były szczególne regulacje prawne². Unormowania te aż do XIX w. dotyczyły w zasadniczej mierze stosunków horyzontalnych, występując pod nazwą „prawa handlowego”, uznawanego powszechnie za pozostające w obrębie prawa prywatnego³. Prywatnoprawny charakter miały postanowienia XIX-wiecznych kodyfikacji prawa handlowego, wśród których poczesne miejsce zajmują kodeks handlowy Napoleona z 1807 r. oraz niemiecki kodeks handlowy z 1897 r.⁴

Ukształtowanie się kategorii prawa gospodarczego – odmiennej od prawa handlowego – stanowiło wyraz rosnącej ingerencji państwa w gospodarkę, wymagającej objęcia stosunków gospodarczych również regulacją publicznoprawną. Choć pojęcie „prawa gospodarczego” występowało już na kartach literatury XIX-wiecznej⁵, szeroki zasięg zyskało w drugiej dekadzie XX w. w związku z I wojną światową. Upowszechnienie koncepcji prawa gospodarczego jako zbioru norm podlegającego wyróżnieniu w systemie prawa stanowiło pochodną wzrostu normatywnej ingerencji państwa w sferę stosunków gospodarczych, uwarunkowanego właściwą czasowi wojny „koniecznością rozciągnięcia kontroli nad surowcami i środkami żywnościowymi, planowego ich rozdziału i regulowania cen w obrocie prywatnym”⁶. Ingerencja ta szczególnie intensywny charakter przybrała w Niemczech – mimo zakończenia wojny jej zakres pozostał tam relatywnie szeroki z uwagi na potrzebę wykorzystania prawnych instrumentów wpływu państwa na gospodarkę do łagodzenia skutków kryzysów gospodarczych lat powojennych oraz przełomu lat 20. i 30., a w dobie III Rzeszy – do podporządkowania gospodarki przygotowaniom do wojny⁷.

Normy prawa gospodarczego, stanowiące wyraz władczej ingerencji państwa w sferę stosunków gospodarczych, mających charakter horyzontalny, stały się przedmiotem ożywionego zainteresowania niemieckiej nauki prawa, która stanęła przed koniecznością określenia ich miejsca w systemie prawa, opartym na tradycyjnym podziale na prawo publiczne i prywatne – już w 1919 r. w Jenie powstał Instytut Prawa Gospodarczego, zaś w 1920 r. wydano książkę *Nowe niemieckie prawo gospodarcze (Das neue deutsche Wirtschaftsrecht)* autorstwa A. Nussbauma⁸. W późniejszych latach w nauce niemieckiej wypracowano szereg koncepcji dotyczących charakteru i statusu prawa gospodarczego,

---

² T. Giaro, *Prawo handlowe czy gospodarcze? Kilka modeli historycznych* [w:] *Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego*, red. M. Modrzejewska, Warszawa 2010, s. 166.

³ R. Jastrzębski, *Prawo handlowe in statu nascendi II RP – pojęcie i zagadnienia kodyfikacyjne*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2015, nr 5, s. 50.

⁴ S. Włodyka, *Problem „prawa gospodarczego”*, „Studia Cywilistyczne” 1964, t. V, s. 73–74.

⁵ T. Giaro wskazuje, że pojęcie to po raz pierwszy sformułował w 1874 r. niemiecki ekonomista G. Schmoller, posługiwał się nim także austriacki prawnik i socjolog E.A. Schroeder w dziele *Das Recht der Wirtschaft* z 1895 r. – T. Giaro, *Prawo...*, s. 177.

⁶ S. Janczewski, *Prawo gospodarcze jako nauka*, „Państwo i Prawo” 1948, nr 5–6, s. 36.

⁷ S. Włodyka, *Problem...*, s. 75. Według S. Dniestrzańskiego właściwe prawo gospodarcze w Niemczech zaczęło kształtować się w okresie po zakończeniu I wojny światowej, gdy normy prawne stanowiono z udziałem z organizacji społecznej. Zdaniem autora, „ustawy z czasu wojny, które pod ochroną siły wojennej wydawały jednostronne przepisy gospodarcze ludności bez udziału organizacji społecznej, nie należą do prawa gospodarczego *sensu stricto*; gdzie są jednostronne wkroczenia, tam niema systemu prawnego, niema prawdziwego prawa gospodarczego po myśli Europy środkowej ani zachodniej” – S. Dniestrzański, *O istocie prawa gospodarczego*, „Czasopismo Prawne i Ekonomiczne” 1932, s. 349.

⁸ A. Chelmoński, *Prawo gospodarcze, „Ustawodawstwo Gospodarcze”* 1948, nr 1, s. 2.

których autorami byli wybitni uczeni – m.in. J.W. Hedemann, E. Westhoff, E.R. Huber, H. Goldschmidt i F. Klausning⁹.

B. Ujmowanie prawa gospodarczego w nauce radzieckiej w latach 20. i 30. XX w.

Koncepcja prawa gospodarczego – począwszy od lat 20. XX w. – zyskała szerokie odzwierciedlenie również w nauce radzieckiej. Recypowano ją na grunt radziecki w związku ze zmianami gospodarczymi stanowiącymi następstwo wprowadzenia Nowej Polityki Ekonomicznej przez X Zjazd RKP(b) w marcu 1921 r.¹⁰ O ile wcześniej, w okresie tzw. komunizmu wojennego (1917–1921), gospodarka była zarządzana w sposób centralistyczny – poprzez administracyjny rozdział usług i dóbr, o tyle wskutek wprowadzenia NEP-u zezwolono w ograniczonym zakresie na funkcjonowanie małych przedsiębiorstw prywatnych¹¹. Wymagało to z kolei stworzenia ram prawnych dla działalności gospodarczej w sektorze prywatnym, które zawarto w kodeksie cywilnym Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, uchwalonym w październiku 1922 r.¹² Żywe zainteresowanie badaczy radzieckich koncepcją prawa gospodarczego wynikało z dążenia do wyróżnienia zbioru norm prawnych stanowiącego przeciwagę dla prawa cywilnego¹³.

Pierwsza z dwóch wiodących koncepcji prawa gospodarczego w nauce radzieckiej lat 20. i 30. – koncepcja „dwóch sektorów” (*dwuchsektornaja teorija*), wysunięta w 1929 r. przez Piotra I. Stuczka na gruncie rzeczywistości gospodarczej doby NEP-u, zakładała wyodrębnienie prawa gospodarczego jako gałęzi prawa obejmującej regulacje normujące funkcjonowanie państwowego (socjalistycznego) sektora gospodarki¹⁴. Sektor ten konkurował z sektorem prywatnym (burżuazyjnym), w którego obrębie stosunki społeczne były normowane przepisami prawa cywilnego¹⁵. Rywalizacja między sektorami miała w sposób nieuchronny doprowadzić do wyeliminowania sektora prywatnego oraz wynikającego z tego zjawiska obumarcia prawa cywilnego¹⁶. Zgodnie z koncepcją „dwóch sektorów” prawo gospodarcze cechował odrębny przedmiot normowania – cha-

⁹ W literaturze polskiej koncepcje te omawiają m.in.: S. Dniestrzański, *O istocie...*, s. 349–352, i S. Włodyka, *Problem...*, s. 78–82.

¹⁰ D.R. Marples, *Historia ZSRR*, przeł. I. Scharoch, Wrocław 2006, s. 100.

¹¹ S. Włodyka, *Problem...*, s. 83.

¹² A. Bosiacki, *Utopia, władza, prawo. Doktryna i koncepcje prawne bolszewickiej Rosji 1917–1921*, Warszawa 2012, s. 367–368.

¹³ Uczeni radzieccy prawdopodobnie inspirowali się dziełami autorów niemieckich – przykładowo, świadectwem tego może być okoliczność, że pracę J.W. Hedemanna *Grundzüge des Wirtschaftsrecht*, opublikowaną w 1922 r., wydano w tłumaczeniu rosyjskim w Charkowie już w 1924 r. – E. Iserzon, *Wokół koncepcji prawa gospodarczego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1956, nr 10, s. 364.

¹⁴ M. Lichtiej, *Razwitijsie sowietskogo choziajstwiennogo prawa wo wtoroj połowinie 20-ch godow XX wieka*, „Pidpriemnictwo, Gospodarstwo i Prawo” 2011, nr 8, s. 23.

¹⁵ P. Stuczka, *Kurs sowietskogo grazdanskogo prawa. Tom trietij. Osobiennaja czast'*, Moskwa–Leningrad 1931, s. 5–6.

¹⁶ *Ibidem*, s. 6. Por. także: W.S. Martemianow, *Choziajstwiennoje prawo*, Moskwa 1994, s. 19.

rakterystyczne dla sektora państwowego stosunki, w których występowały państwowe organizacje socjalistyczne – co przydawało mu status samodzielnej gałęzi prawa¹⁷.

Na krytyce koncepcji „dwóch sektorów” oparto koncepcję jednolitego prawa gospodarczego (*jedynogo choizajstwiennogo prawa*), sformułowaną przez Leonida J. Gincburga oraz Jewgienija B. Paszukanisa. Uczeni ci, przyjmując, że u początku lat 30. XX w., w związku z zakończeniem realizacji NEP-u (co nastąpiło w 1929 r.), system gospodarki radzieckiej stanowił już spójną całość, opartą na wspólnym źródle – dyktaturze proletariatu oraz celu – stworzeniu społeczeństwa komunistycznego, uznali, że nietrafne jest różnicowanie reżimów prawnych dla stosunków społecznych z udziałem podmiotów państwowych i prywatnych¹⁸. Według L.J. Gincburga oraz J.B. Paszukanisa przedmiot prawa gospodarczego miały stanowić wszystkie stosunki społeczne o charakterze majątkowym, wskutek czego zbędne stałoby się funkcjonowanie prawa cywilnego jako gałęzi prawa. W okresie dominacji koncepcji jednolitego prawa gospodarczego (w połowie lat 30.) klasyczne zagadnienia prawa cywilnego, takie jak zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych, własność, umowy, dziedziczenie, klasyfikowano jako elementy prawa gospodarczego¹⁹. Podzielić należy zatem stanowisko Olimpiada S. Joffego, który wskazał, że prawo gospodarcze w ujęciu analizowanej koncepcji obejmowało w istocie całość radzieckiego prawa cywilnego²⁰.

Jakkolwiek koncepcja jednolitego prawa gospodarczego powstała na gruncie krytyki koncepcji „dwóch sektorów”, trudno nie dostrzegać w niej odniesienia tej ostatniej do realiów, w których gospodarka radziecka opierałaby się wyłącznie na sektorze państwowym, przez wzgląd na co odrębna regulacja prawna poświęcona sektorowi prywatnemu stałaby się zbędna. Wydaje się więc, że niezgodność stanowisk P.I. Stuczki oraz L.J. Gincburga i J.B. Paszukanisa wynikała raczej z odmiennej diagnozy struktury i stanu gospodarki, nie zaś z różnego stosunku do przedmiotu i roli prawa gospodarczego.

C. Odrzucenie koncepcji prawa gospodarczego w ZSRR u schyłku lat trzydziestych

Zmiana podejścia do prawa gospodarczego w nauce radzieckiej, wyrażająca się w odrzuceniu zasadności wyodrębnienia prawa gospodarczego jako części systemu prawa, nastąpiła w rezultacie dyskusji w przedmiocie sposobu konstruowania systemu prawa radzieckiego, zapoczątkowanej na Wszechzwiązkowym Zebraniu Pracowników Nauki Prawa Radzieckiego w 1938 r., której rezultaty zostały ujęte w tezach Instytutu Prawa Akademii Nauk ZSRR, opublikowanych w 1941 r.²¹ Jej podjęcie stanowiło wyraz prze-

¹⁷ P. Stuczka, *Kurs...*, s. 9-11. Por. także: O.S. Joffe, *Izbrannyye trudy po graždanskomu pravu. Iz istorii ciwilistycznej mysli. Graždanskoje prawootmoszenije. Kritika teorij „choizajstwiennogo prawa”*, Moskwa 2000, s. 699.

¹⁸ W.S. Biełych, *Prawowoje riegulirowanije priedprinimatelskoj diejatielnosti w Rossii*, Moskwa 2005, s. 7.

¹⁹ S.I. Wilnianskij, *K woprosu o sistemie sowietskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 1, s. 108.

²⁰ O.S. Joffe, *Izbrannyye trudy...*, s. 213–214.

²¹ *Sistiena sowietskogo socialisticzeskogo prawa (tiezisy)*, Moskwa 1941; W.F. Meszera, *O dielienii sowietskogo prawa na otrasli*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 3, s. 93.

konania o pozytywnym wpływie naukowej refleksji nad systemem prawa na ogół badań naukowych w dziedzinie prawa, którego głównym orędownikiem był prokurator generalny ZSRR A.J. Wyszyński – system prawa stanowił według niego „klucz do poznania natury, zasad i właściwości prawa w ogólności oraz każdej ze szczegółowych instytucji prawa”²².

W rezultacie refleksji nad systemem prawa radzieckiego, będącej m.in. jedną z kwestii poruszanych w ramach obrad XVIII Zjazdu WKP(b) w marcu 1939 r., wypracowany został podział systemu prawa na dziewięć gałęzi – podstawowych jednostek klasyfikacyjnych systemu – które stanowiły: prawo państwowe, pracy, kołchozowe, administracyjne, budżetowo-finansowe, rodzinne, cywilne, karne i sądowe (szczególną, odrębną, pozycję miało zajmować prawo międzynarodowe)²³. W literaturze radzieckiej podkreślano, że sformułowanie przytoczonego powyżej katalogu gałęzi stanowiło konsekwencję uznania za kryterium wyodrębniania gałęzi prawa przedmiotu normowania, co nastąpiło w rezultacie dyskusji nad systemem prawa prowadzonej u schyłku lat 30.²⁴ We współczesnej literaturze rosyjskiej wskazuje się raczej, że przedstawiony katalog, choć inspirowany niewątpliwie kryterium przedmiotowym, został w istocie autorytatywnie sformułowany przez A.J. Wyszyńskiego i z uwagi na zajmowaną przez jego autora znaczącą pozycję w strukturach władzy państwowej nie stanowił przedmiotu dyskusji na gruncie nauki²⁵.

W katalogu gałęzi prawa radzieckiego nie zostało ujęte prawo gospodarcze. W literaturze wskazuje się, że okoliczność ta wynikała w głównej mierze z szerokiej krytyki, której poddano dominującą do 1938 r. koncepcję jednolitego prawa gospodarczego. Podnoszono bowiem, że ujęcie zagadnień dotychczasowego prawa cywilnego jako tylko jednego z elementów prawa gospodarczego, w którym wiodącą rolę miała odgrywać regulacja funkcjonowania sektorów gospodarki państwowej, sprawiło, że niedostateczne znaczenie przypisane zostało kwestii ochrony praw obywateli, a określenie prawnego statusu obywateli jako ledwie uczestników życia gospodarczego w sposób nieuzasadniony umniejszało ich pozycję w społeczeństwie socjalistycznym²⁶. Już w wystąpieniu na I Zebraniu w sprawie Nauki Radzieckiego Państwa i Prawa w 1937 r. A.J. Wyszyński podnosił, że na gruncie prawa gospodarczego postrzega się stosunki cywilnoprawne nie z punktu widzenia ochrony praw obywateli radzieckich, lecz z perspektywy działalności organizacyjno-gospodarczej, co miało stać się przyczyną „całkowitego niezrozumienia i ignorowania żywych ludzi z ich interesami, prawami, z ich wolą, życzeniami i dążeniami”²⁷.

Uwarunkowania teoretyczne (skompromitowanie założeń jednolitego prawa gospodarczego wobec koncepcji statusu jednostki w społeczeństwie socjalistycznym) oraz praktyczne (charakterystyczna dla okresu stalinizmu posunięta do granic skrajności nie-

²² A.J. Wyszyński, *XVIII sjezd WKP(b) i zadaczi nauki socialisticzieskiego prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1939, nr 3, s. 23.

²³ *Ibidem*, s. 39.

²⁴ I.W. Pawłow, *O sistiemie...*, s. 6.

²⁵ D.M. Azmi, *Sistiena prawa i jejo strojenije. Mietodologiczieskije podchody i rieszenija*, Moskwa 2014, s. 23–25, 27.

²⁶ S.I. Wilnianskij, *K woprosu...*, s. 107–108.

²⁷ Za: L.J. Gincburg, *K woprosu o choziajstwiennom prawie*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1956, nr 10, s. 87.

chęć do prezentowania poglądów odbiegających od oficjalnie obowiązującego stanowiska) sprawiły, że po 1938 r. koncepcja wyróżnienia prawa gospodarczego jako gałęzi prawa nie była wysuwana w nauce – mając powyższe na względzie, lata 1938–1957 W.K. Mamutow nazwał wręcz okresem „zakazu nauki prawa gospodarczego”²⁸.

3. Płaszczyzny dyskusji nad koncepcją prawa gospodarczego w latach 1956–1958

A. Uwagi ogólne

Wznowienie dyskusji nad istnieniem prawa gospodarczego stało się możliwe wskutek doniosłych konkluzji XX Zjazdu KPZR w lutym 1956 r., które – oprócz daleko idących skutków w sferze życia politycznego – dotyczyły również zagadnień związanych z prawem. Szczególnie istotne dla podjęcia refleksji nad prawem gospodarczym okazały się tezy o wymagającym korekty rozmijaniu się teoretycznych badań nad prawem (a także m.in. nad filozofią, ekonomią i historią) z potrzebami praktyki oraz konieczności podjęcia prac kodyfikacyjnych ustawodawstwa radzieckiego dotyczącego poszczególnych gałęzi prawa – w związku bowiem z pracami legislacyjnym nad zasadami ustawodawstwa cywilnego podjęto rozważania nad objęciem zakresem normowania tego aktu stosunków występujących w sektorze gospodarki państwowej²⁹.

Rozpoczętą tuż po XX Zjeździe dyskusję nad kształtem systemu prawa radzieckiego, której zasadniczym elementem była wymiana stanowisk w odniesieniu do zagadnienia istnienia prawa gospodarczego, prowadzono przede wszystkim na łamach czasopisma „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” („Radzieckie Państwo i Prawo”) – w latach 1956–1958 opublikowano w nim szereg artykułów czołowych postaci nauki radzieckiej – zwieńczyła ją zaś sesja naukowa w Instytucie Prawa Akademii Nauk ZSRR na przełomie czerwca i lipca 1958 r. (sprawozdanie z niej również zamieszczono w czasopiśmie)³⁰. Prezentowane stanowiska wykazywały znaczny stopień zróżnicowania. Wśród autorów opowiadających się za uznaniem prawa gospodarczego za gałąź prawa, których stanowiska doprowadziły do odrodzenia koncepcji prawa gospodarczego, wskazać wypada przede wszystkim Wramszapu S. Tadowosjana, Walierija P. Jefimoczkina oraz Iwana W. Pawłowa. Za głównych krytyków wyodrębnienia prawa gospodarczego jako gałęzi prawa godzi się zaś uznać Michaiła D. Szargorodskiego, Olimpiada S. Joffego oraz Sołomona I. Wilnianskiego. Argumentacja zarówno zwolenników, jak i przeciwników koncepcji prawa gospodarczego koncentrowała się wokół trzech odmiennych pól roz-

²⁸ W.K. Mamutow, *Choziajstwiennoje prawo*, Kijów 2002, s. 7.

²⁹ P.Z. Liszwyc, *Teorija prawa*, Moskwa 1994, s. 115; L.J. Gincburg, *K woprosu...*, s. 84; I.W. Pawłow, *O sistiemie...*, s. 4.

³⁰ *Obsużdienije woprosow sistiemy sowietskogo prawa i socialisticzeskiej zakonnosti*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1958, nr 11, s. 117–128. Najważniejsze konkluzje sesji przedstawił na gruncie polskim W. Bagiński w artykule *Prawo gospodarcze jako samodzielna gałąź prawa socjalistycznego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1959, nr 3.

ważań, dotyczących teoretycznoprawnej, funkcjonalnej oraz ideologicznej zasadności wyodrębniania prawa gospodarczego.

B. Dyskurs teoretycznoprawny

Główny przedmiot dyskursu między zwolennikami i przeciwnikami wyodrębniania prawa gospodarczego stanowiły zagadnienia teoretycznoprawne. Ich zasadnicze znaczenie w analizowanej kwestii wynikało w istotnym stopniu z dominującej w nauce radzieckiej tezy o obiektywnym charakterze struktury systemu prawa. Zgodnie z tą tezą – jak wskazywał O.S. Joffe – gałęzie prawa, analogicznie do stosunków społecznych, istnieją obiektywnie; nauka prawa powinna dążyć do ich odkrywania, nie zaś do kreowania nowych gałęzi za pomocą konstrukcji teoretycznych³¹. Dyskurs teoretycznoprawny wokół statusu prawa gospodarczego koncentrował się wokół zasadności postrzegania go jako gałęzi prawa – podstawowej jednostki klasyfikacyjnej systemu prawa³².

W związku z uznaniem u schyłku lat 30. przedmiotu normowania za kryterium wydzielenia gałęzi prawa teoretyczna argumentacja na rzecz odrębności prawa gospodarczego koncentrowała się wokół prób określenia kręgu jednorodnych stosunków społecznych konstytuujących przedmiot prawa gospodarczego. Argumentacja ta – w ujęciu W.S. Tadewosjana, W.P. Jefimoczkinia oraz I.W. Pawłowa – opierała się na założeniu o obiektywnej swoistości stosunków społecznych występujących w sferze gospodarki państwowej³³. Według przywołanych autorów stosunki społeczne tworzące przedmiot prawa gospodarczego należało poddawać kwalifikacji podmiotowej – dotyczącej stron stosunków – oraz przedmiotowo-celowościowej, odnoszącej się do elementu decydującego o ich specyfice na tle innych stosunków. W płaszczyźnie kwalifikacji podmiotowej badacze pozostawali zgodni, że przedmiot prawa gospodarczego tworzą stosunki społeczne powstające między gospodarczymi organizacjami socjalistycznymi. Pewne rozbieżności występowały zaś na tle określenia swobodnego elementu stosunków. W.P. Jefimoczkin oraz I.W. Pawłow dominujące znaczenie przypisywali względem przedmiotowym – według I.W. Pawłowa o specyfice decydowało oparcie treści stosunków na zasadach demokratycznego centralizmu i planowości, zdaniem W.P. Jefimoczkinia stosunki cechowały się swoistością na podstawie ich nierozdzielnej więzi z *chozraszcziotom*³⁴. W.S. Tadewosjan nadawał zaś priorytet aspektom celowościowym, dotyczącym nawiązywania i określania treści stosunków w sposób pozwalający osiągnąć jak największą efektywność produkcji³⁵. Mimo przedstawionych różnic, nie wydaje się jednak, by stanowiska W.S. Tadewosjana, W.P. Jefimoczkinia oraz I.W. Pawłowa wykazywały

³¹ O.S. Joffe, *Izbrannyje trudy...*, s. 707.

³² M.D. Szargorodskij, O.S. Joffe, *O sistiemie sowietskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 6, s. 103.

³³ I.W. Pawłow, *O sistiemie...*, s. 11–12.

³⁴ Pojęcia *chozraszcziota* (skrót od *chozjastwiennyj rascziot* – rachunek ekonomiczny) używano w gospodarce radzieckiej dla oznaczenia zasady gospodarki finansowej przedsiębiorstw państwowych, zakładającej ich samofinansowanie – pokrywanie strat osiąganymi zyskami, bez udziału budżetu państwowego.

³⁵ W.P. Jefimoczkin, *K woprosu o principach postrojenija sistiemy prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 3, s. 88; I.W. Pawłow, *O sistiemie...*, s. 11; W.S. Tadewosjan, *Niekotoryje woprosy sistiemy sowietskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1956, nr 8, s. 102.

daleko idące niezgodności – w swej istocie pozostawały one mocno zbliżone. Zarówno podmiotowa, jak i przedmiotowo-celowościowa specyfika stosunków społecznych tworzących przedmiot prawa gospodarczego, polegająca na nasyceniu elementami publicznoprawnymi, decydowała o ich odrębności wobec przedmiotu prawa cywilnego; objęcie regulacją wyłącznie problematyki gospodarczej pozwalało zaś na klarowne odróżnienie od przedmiotu prawa administracyjnego³⁶.

Zaznaczyć wypada, że tezę o odrębności przedmiotów prawa gospodarczego i prawa cywilnego rozwinął Grigorij M. Swierdłow w wystąpieniu zaprezentowanym podczas sesji naukowej w Instytucie Prawa Akademii Nauk ZSRR przeprowadzonej w dniach 30 czerwca–3 lipca 1958 r., podsumowującej debatę dotyczącą systemu prawa radzieckiego. Popierając stanowisko I.W. Pawłowa, którego referat stanowił zacytowaną dyskusję, G.M. Swierdłow wskazał, że choć prawo gospodarcze cechują reprezentatywne dla prawa cywilnego forma towarowo-pieniężna (*towarno-dienieżnaja forma*) oraz prawo wartości (*zakon stoimosti*), w prawie gospodarczym występują one ze znacznymi ograniczeniami w warunkach scentralizowanej gospodarki planowej. Pozwala to odgraniczyć stosunki społeczne o charakterze towarowo-pięniężnym oparte na prawie wartości, poddane intensywnemu oddziaływaniu publicznoprawnemu – w kształcie charakterystycznym dla prawa gospodarczego – od stosunków towarowo-pięniężnych w klasycznej postaci – objętych przedmiotem prawa cywilnego³⁷.

Ważkie teoretycznoprawne argumenty przeciwko wyodrębnianiu prawa gospodarczego sformułowane zostały przez M.D. Szargorodskiego i O.S. Joffego. Wskazani autorzy podnosili, że kryteria przeprowadzenia podziału między przedmiotami prawa gospodarczego i prawa cywilnego zostały sformułowane w sposób niespójny – o ile wyróżnikiem prawa gospodarczego miał się stać swoisty rodzaj działalności (specyficzna działalność socjalistycznych organizacji gospodarczych w sektorze gospodarki państwowej), o tyle przedmiot prawa cywilnego identyfikowano na podstawie kryterium podmiotowego: miały go tworzyć normy dotyczące praw i obowiązków obywateli. Niekonsekwencja w sposobie wydzielenia prawa gospodarczego miała sprawić, że podziałowi między przedmiotami prawa gospodarczego i innych gałęzi prawa nie sposób było przypisać cechy rozłączności – wskazywano, że np. umowa dostawy (*dogovor postawki*) występowała w sferze stosunków objętych przedmiotem zarówno prawa gospodarczego, jak i prawa spółdzielczego oraz prawa rolnego³⁸. Uwzględniając zasadniczą rolę precyzyjnego wydzielenia przedmiotu gałęzi prawa w sposób wykluczający jego pokrywanie się z przedmiotami innych gałęzi, M.D. Szargorodski i O.S. Joffe odmawiali prawu gospodarczemu statusu gałęzi prawa³⁹.

Krytyczne stanowisko w przedmiocie wyodrębnienia prawa gospodarczego zajęli również S.I. Wilnianskij. Badacz ten wskazywał, że wyróżnienie przedmiotu prawa gospodarczego opierało się na ekonomicznych właściwościach mających go tworzyć stosunków społecznych, ich prawna istota miała zaś pozostawać tożsama z istotą stosunków objętych przedmiotem prawa cywilnego, co wyrażało się w stosowaniu wobec norm potencjalnego prawa gospodarczego przepisów ogólnych prawa cywilnego, doty-

³⁶ W.P. Jefimoczkin, *K woprosu...*, s. 91.

³⁷ *Obsużdienije woprosow...*, s. 126.

³⁸ M.D. Szargorodskij, O.S. Joffe, *O sistiemie*, s. 106.

³⁹ *Ibidem*, s. 105.

czących m.in. osób prawnych, umów i prawa własności. Na tej podstawie autor stanowczo kwestionował odrębność przedmiotu prawa gospodarczego⁴⁰. Mając na względzie ekonomiczną specyfikę stosunków społecznych występujących w sferze gospodarki państwowej, S.I. Wilnianskij zaznaczał, że odrębne ujmowanie prawa gospodarczego byłoby uzasadnione wyłącznie wtedy, jeżeli za rozstrzygające dla konstruowania systemu prawa uznane zostałyby przesłanki ekonomiczne, co wymagałoby jednak zasadniczej jego przebudowy.

Rozważania nad systemem prawa podjęte na nowo w 1956 r. sprawiły, że w nauce za kryterium wyodrębniania gałęzi prawa – obok przedmiotu normowania – zaczęto uznawać również metodę regulacji, rozumianą jako „specyficzny sposób, przy pomocy którego państwo na gruncie danego zbioru norm doprowadza do pożądanego zachowania ludzi jako uczestników stosunków prawnych”⁴¹. Zaznaczyć wypada, że zwolennicy odrodzenia koncepcji prawa gospodarczego w rozważaniach prowadzonych w latach 1956–1958 nie czynili kwestii istnienia odrębnej metody prawa gospodarczego przedmiotem szerokich rozważań. Wśród czołowych zwolenników koncepcji prawa gospodarczego problem zasygnalizował jedynie W.S. Tadewosjan, który wskazywał, że regulacja prawnogospodarcza powinna posługiwać się licznymi metodami, m.in. *chozraszcziota* i dyscypliny umownej⁴². Stanowisko to, choć oparte na wysoce szczegółowym ujmowaniu metody regulacji, wydawało się antycypować późniejsze rozważania w analizowanym zakresie, w których często wskazywano, że prawa gospodarczego nie cechuje samodzielna metoda regulacji, wykorzystuje bowiem ono szereg różnych metod⁴³. Brak pogłębionej refleksji nad metodą regulacji nie przeszkodził jednak W.S. Tadewosjanowi, W.P. Jefimoczkinowi oraz I.W. Pawłowowi wypowiadać się o uznaniu prawa gospodarczego za samodzielną gałąź prawa⁴⁴.

Uwzględniając znaczenie metody regulacji w badaniach nad systemem prawa, pośrednie stanowisko co do statusu prawa gospodarczego zajął Władimir S. Pokrowskij, który – dostrzegając brak odrębnej metody prawa gospodarczego – popierał jednak stanowisko o jego wyodrębnieniu w systemie prawa. Nawiązując do sformułowanego w 1947 r. przez Władimira K. Rajchiera podziału gałęzi prawa na podstawowe i kompleksowe, wobec braku odrębnej metody, którą powinny dysponować gałęzie podstawowe, W.S. Pokrowskij uznał, że prawu gospodarczemu należy przypisać status gałęzi prawa o charakterze kompleksowym, mającej však prawo do autonomicznego funkcjonowania⁴⁵. Stanowisko to zyskało szerokie uznanie wśród badaczy radzieckich i rosyjskich – jego zwolennikami są czołowe postaci współczesnej rosyjskiej doktryny

⁴⁰ S.I. Wilnianskij, *K woprosu...*, s. 108.

⁴¹ M.D. Szargorodskij, O.S. Joffe, *O sistiemie...*, s. 104–105.

⁴² W.S. Tadewosjan, *Niekotoryje woprosy...*, s. 102.

⁴³ Por. W.W. Łaptiew, *Priedprinimatielskoje prawo. Poniatije i subiekty*, Moskwa 1997, s. 23; I.W. Jerszowa, *Priedprinimatielskoje prawo*, Moskwa 2009, s. 9.

⁴⁴ W.S. Tadewosjan, *Niekotoryje woprosy...*, s. 103, W.P. Jefimoczkin, *K woprosu...*, s. 91; I.W. Pawłow, *O sistiemie...*, s. 12.

⁴⁵ *Obsużdienije woprosow...*, s. 127; *Priedprinimatielskoje prawo Rossijskoj Fiedieracii*, red. J.P. Gubin, P.G. Łachno, Moskwa 2011, s. 41.

prawa gospodarczego, takie jak m.in. Inna W. Jerszowa, Natalia J. Krugłowa i Wiktor A. Ułybin⁴⁶.

C. Dyskurs funkcjonalny

O ile w obszarze dyskursu teoretycznoprawnego argumentacja zwolenników i przeciwników koncepcji prawa gospodarczego wydawała się zrównoważona, o tyle dyskurs funkcjonalny, dotyczący praktycznej doniosłości wyodrębniania prawa gospodarczego, uznać należy za pole dominacji zwolenników analizowanej koncepcji. Inspirując się wytycznymi XX Zjazdu KPZR w przedmiocie konieczności uwzględnienia potrzeb praktyki życia społecznego i gospodarczego w badaniach nad prawem, akcentowali oni instrumentalny walor wyodrębniania prawa gospodarczego – zunifikowanie badań nad normami regulującymi funkcjonowanie gospodarki państwowej miało stać się jednym z czynników warunkujących jej wszechstronny rozwój⁴⁷.

Czołowi zwolennicy koncepcji prawa gospodarczego, W.S. Tadewosjan i W.P. Jefimoczkin, dostrzegali konieczność wyodrębniania prawa gospodarczego przede wszystkim w związku z intensywnym rozwojem gospodarki radzieckiej, której coraz bardziej złożona regulacja prawna wymagała pogłębionej refleksji naukowej. Poparcia takiego poglądu W.S. Tadewosjan dopatrywał się w stanowisku wyrażonym na XX Zjeździe KPZR przez premiera ZSRR Nikołaja A. Bułganina, który podkreślił, że w związku z dążeniem do maksymalnego wykorzystania „gigantycznych i w istocie nieograniczonych” możliwości rozwoju gospodarki radzieckiej Komitet Centralny ZSRR „z wielką wytrwałością zwraca uwagę naszych kadr na problemy ekonomiki wytwórstwa i zbada-
nie najlepszych doświadczeń w tym zakresie” – łączne ujmowanie i badanie norm dotyczących funkcjonowania gospodarki państwowej, jako prawa gospodarczego, miało nie pozostawać bez wpływu na wzrost jej efektywności⁴⁸. Ponadto istotne znaczenie przypisywano wyodrębnieniu prawa gospodarczego w kontekście realizacji szóstego planu pięcioletniego, mającego objąć lata 1956–1960⁴⁹. Według W.P. Jefimoczkina zmiany w zarządzaniu gospodarką, implikowane koniecznością osiągnięcia wzrostu produkcji przemysłowej na poziomie 65%, dotyczące m.in. zwiększenia roli *chozraszcziota*, poszerzenia kompetencji dyrektorów przedsiębiorstw oraz decentralizacji zarządzania przemysłem, miały doprowadzić do wzrostu intensywności stosunków między socjalistycznymi organizacjami gospodarczymi, wymagających spójnego ujęcia prawnego w postaci prawa gospodarczego, w związku z nieadekwatnością odnoszenia do tych stosunków konstrukcji prawa cywilnego⁵⁰. Również według I.W. Pawłowa reorganizacja zarządzania przemysłem, która doprowadziła do poważnych zmian w całym systemie prawnej

⁴⁶ I.W. Jerszowa, *Priedprinimatielskoje prawo*, s. 14; N.J. Krugłowa, *Choziajstwiennoje prawo*, Moskwa 2008, s. 24; W.A. Ułybin, *Priedprinimatielskoje prawo*, Moskwa 2012, s. 13.

⁴⁷ L.J. Gincburg, *K woprosu...*, s. 84.

⁴⁸ W.S. Tadewosjan, *Niekotoryje woprosy...*, s. 99.

⁴⁹ Wytyczne szóstego planu pięcioletniego zostały przyjęte na XX Zjeździe KPZR. Kolejny, nadzwyczajny XXI Zjazd KPZR, w styczniu i lutym 1959 r., postanowił jednak przyjąć w miejsce trwającego szóstego planu pięcioletniego nowy plan siedmioletni, wyznaczony na lata 1959–1965. D.R. Marples, *Historia...*, s. 216.

⁵⁰ W.P. Jefimoczkin, *K woprosu...*, s. 88.

regulacji stosunków między socjalistycznymi organizacjami gospodarczymi, wymagała wydzielenia stosunków tych w samodzielny gałąź prawa – prawo gospodarcze⁵¹.

Argumentacja o charakterze funkcjonalnym nie stała się przedmiotem szerokich wypowiedzi przeciwników koncepcji prawa gospodarczego, co wydaje się uwarunkowane trudnością w formułowaniu empirycznych przesłanek dla apriorycznej krytyki oddziaływania koncepcji prawa gospodarczego na funkcjonowanie gospodarki radzieckiej. Sposobem uniknięcia konieczności odnoszenia się do argumentów na rzecz wyodrębnienia prawa gospodarczego było przyjęcie perspektywy zachowawczej, na gruncie której R.O. Chałfina sformułowała argument wskazujący na brak zasadności wyróżniania prawa gospodarczego z uwagi na adekwatność dotychczas istniejącego porządku prawnej regulacji zarządzania gospodarką wobec funkcjonowania gospodarki, której świadectwo stanowić miał jej „ogromny rozwój”⁵².

Wśród przeciwników koncepcji prawa gospodarczego najbogatsze odniesienie do zagadnień związanych z praktyką życia gospodarczego zaprezentował Dmitrij M. Gienkin. W jego przekonaniu poddanie działania gospodarczych organizacji socjalistycznych oddziaływaniu norm prawa administracyjnego i prawa cywilnego w sposób trafny odzwierciedlało dwie sfery funkcjonowania tych organizacji – sferę władczej realizacji zadań z zakresu władzy państwowej w dziedzinie gospodarki i sferę obrotu gospodarczego opartego na równorzędności jego uczestników. Zespolecie w ramach prawa gospodarczego ogółu norm kształtujących działalność organizacji socjalistycznych, zaliczanych dotychczas zarówno do prawa administracyjnego, jak i prawa cywilnego, wiązać się zaś miało z zatarciem różnicy między dwiema sferami działania tych organizacji oraz – z uwagi na dominację w prawie gospodarczym norm o charakterze administracyjnoprawnym – „administratywizacją” ich funkcjonowania, niepożądaną w odniesieniu do stosunków w sferze obrotu gospodarczego, dla których właściwe byłoby stosowanie regulacji cywilnoprawnych⁵³.

D. Dyskurs ideologiczny

Jakkolwiek zgodność z założeniami doktryny marksizmu-leninizmu stanowiła ważne kryterium oceny teorii formułowanych w wielu dziedzinach nauki, jej kluczowe znaczenie w badaniach nad prawem zostało *expressis verbis* podkreślone w konkluzjach XX Zjazdu KPZR, wskazujących na konieczność rozwijania socjalistycznej praworządności i socjalistycznego porządku prawnego⁵⁴. Nie dziwi więc, że zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy koncepcji prawa gospodarczego dążyli do wykazania w swoich analizach zgodności lub niezgodności wyodrębniania prawa gospodarczego z dogmatami ideologii obowiązującej w państwie.

Wydaje się, że bogatsza argumentacja natury ideologicznej została zaprezentowana przez przeciwników koncepcji prawa gospodarczego. Podstawowy zarzut, w najwyraź-

⁵¹ I.W. Pawłow, *O sistiemie...*, s. 12.

⁵² *Obsużdnenije woprosow...*, s. 119.

⁵³ D.M. Gienkin, *K woprosu o sistiemie sowietskogo socialistycznego prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1956, nr 9, s. 86.

⁵⁴ I.W. Pawłow, *O sistiemie...*, s. 4.

niejszy sposób sformułowany przez Leonida S. Galiesnika, zasadał się na sformułowaniu podziału między prawem gospodarczym i prawem cywilnym na podstawie kryterium podmiotowego. Istotą wyróżnienia prawa cywilnego miało być bowiem ujęcie w ramach odrębnej gałęzi prawa regulacji prawnej stosunków z udziałem obywateli, pozbawionych substratu publicznoprawnego, właściwego stosunkom regulowanym prawem gospodarczym. Koncepcja prawa gospodarczego według przywołanego autora prowadziła więc do „wskreszenia (*woskrieszenija*) prawa publicznego i prywatnego” w obszarze stosunków gospodarczych, co miało pozostawać w fundamentalnej sprzeczności z poglądami Włodzimierza I. Lenina⁵⁵. Podczas prac nad kodeksem cywilnym Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej w lutym 1922 r. W.I. Lenin zakwestionował zasadność korzystania z wzorców rzymskich w ustawodawstwie radzieckim – nawiązując do Ulpianowskiego podziału prawa na prawo publiczne i prawo prywatne w odniesieniu do stosunków majątkowych i gospodarczych, stwierdził: „dla nas wszystko w dziedzinie gospodarki jest publicznoprawne, a nie prywatne”⁵⁶.

Niezgodność z dogmatami leninizmu stała się też źródłem krytyki koncepcji prawa gospodarczego zaprezentowanej przez S.I. Wilnianskiego. Zdaniem tego autora wydzielenie prawa gospodarczego z obrębu prawa administracyjnego doprowadziłoby do ograniczenia prawa administracyjnego wyłącznie do norm mających na celu ochronę porządku i bezpieczeństwa publicznego, co nadałoby gałęzi tej charakter prawa „policyjnego” („*policejskiego*” prawa). Ograniczenie takie nie było zaś akceptowane przez autora z uwagi na sprzeczność z poglądami W.I. Lenina dotyczącymi zadań władzy państwowej, których odzwierciedlenie powinien stanowić kształt radzieckiego prawa administracyjnego⁵⁷. W wystąpieniu na I Wszechrosyjskim Zjeździe Rad Gospodarki Narodowej w maju 1918 r. W.I. Lenin wskazywał, że „rosnąć, rozwijać się i krzepnąć” będzie aparat państwowy oparty na zarządzaniu gospodarką – na wzór Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej; aparatowi administracyjnemu rozumianemu wąsko, pozbawionemu zadań związanych z zarządzaniem gospodarką, typowemu dla „starych państw” (*apparatu starogo gosudarstwa*) przyjdzie zaś obumrzeć⁵⁸. Godzi się przy tym zaznaczyć, że wydaje się, iż argumentacja S.I. Wilnianskiego nawiązuje do konstatacji czołowego radzieckiego administratywisty Siemiona M. Biercynskiego, który twierdził, że istotą burżuazyjnej władzy państwowej, wyznaczającą ramy prawa administracyjnego, jest stosowanie przymusu policyjnego (*policejskiego prinużdienija*), podczas gdy w Związku Radzieckim władza państwowa winna wykonywać w głównej mierze zadania „regulacyjno-pozytywne” (*rieguliatywno-polożytielnyje*), związane z zarządzaniem gospodarką, życiem społeczno-kulturalnym oraz obronnością⁵⁹.

Próby wpisania koncepcji prawa gospodarczego w założenia ideologiczne socjalizmu zostały podjęte przez W.S. Tadewosjana, który wysunął argument nawiązujący do podstawowych założeń systemu gospodarki socjalistycznej. Zdaniem przywołanego

---

⁵⁵ L.S. Galiesnik, *O problemach sistemi sowietskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 2, s. 114.

⁵⁶ W.I. Lenin, *Polnoje sobranije soczinienj*, t. 44, Moskwa 1974, s. 398.

⁵⁷ S.I. Wilnianskij, *K woprosu...*, s. 108.

⁵⁸ W.I. Lenin, *Polnoje sobranije soczinienj*, t. 36, Moskwa 1974, s. 377–378.

⁵⁹ S.M. Biercynskij, *Priedmet sowietskogo administratiwnogo prawa i mietod jego izuczienija*, „Problemy Socialisticzieskogo Prawa” 1939, nr 2, s. 66–67.

badacza, z istotą struktury własnościowej w państwie socjalistycznym, opierającej się na pozostawaniu środków produkcji w wyłącznej socjalistycznej własności państwa, sprzeczne było ujmowanie stosunków prawnych występujących w sferze gospodarki państwowej oraz mających odmienny zakres i naturę stosunków z udziałem podmiotów prywatnych regulacji w ramach jednej gałęzi prawa – prawa cywilnego. W.S. Tadewosjan zaznaczał, że opartej na własności państwowej „socjalistycznej polityki gospodarczej (...) nie można wprowadzać w życie inaczej niż przy pomocy prawa gospodarczego”⁶⁰. W odróżnieniu od argumentów natury ideologicznej formułowanych przez przeciwników koncepcji prawa gospodarczego stanowisko W.S. Tadewosjana nie nawiązywało wprost do wyabstrahowanych myśli W.I. Lenina, koncentrując się raczej na odwołaniu do zasadniczego marksistowskiego dogmatu o społecznej własności środków produkcji. Dogmat stanowił jedną z podstaw systemu gospodarki radzieckiej, został nadto ujęty w art. 4 Konstytucji ZSRR z 1936 r., zgodnie z którym socjalistyczna własność środków produkcji stanowiła jeden z gospodarczych fundamentów ZSRR.

4. Normatywne implikacje koncepcji prawa gospodarczego w państwach demokracji ludowej – zarys zagadnienia

Jakkolwiek w sferze nauki prawa spór pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami koncepcji prawa gospodarczego pozostał nierozstrzygnięty, wydaje się, że na gruncie normatywnym zwycięstwo należy przypisać przeciwnikom omawianej koncepcji. Niepowodzeniem zakończyły się bowiem podejmowane przez zwolenników koncepcji prawa gospodarczego próby doprowadzenia do uchwalenia kodeksu gospodarczego ZSRR. Projekty kodeksu gospodarczego były przygotowywane m.in. w latach 1970 i 1985 w ramach Akademii Nauk ZSRR przez zespoły z udziałem badaczy takich jak W.P. Jefimoczkin, Władimir W. Łaptiew i Walientin K. Mamutow, jednak projekty odrzucała konsekwentnie Rada Najwyższa ZSRR⁶¹.

Koncepcja prawa gospodarczego zyskała jednak normatywne odzwierciedlenie w innych państwach tzw. demokracji ludowej. Jej najpełniejszym wyrazem okazał się kodeks gospodarczy Czechosłowacji (*Hospodářský zákoník*) z 1964 r., obejmujący regulację występujących w sektorze gospodarki uspołecznionej stosunków o charakterze zarówno horyzontalnym, jak i wertykalnym⁶². Wyodrębnienie prawa gospodarczego w sferze ustawodawstwa nastąpiło również w Niemieckiej Republice Demokratycznej w rezultacie uchwalenia w latach 1957 i 1965 ustaw o jednakowym tytule – ustawy o systemie umownym w gospodarce socjalistycznej (*Gesetz über das Vertragssystem in der sozialistischen*

⁶⁰ W.S. Tadewosjan, *Niekotoryje woprosy...*, s. 100.

⁶¹ W.J. Iszutina, *Istorija kodifikacii otiecziestwiennogo chozjajstwiennogo zakonodatielstwa w sowietskij i postsowietskij pieriody*, „Biznies i Prawo w Rosii i za rubieżom” 2010, nr 3, s. 57–58; W.K. Mamutow, *Chozjajstwiennoje prawo...*, s. 121.

⁶² T. Rabska, *Prawo administracyjne stosunków gospodarczych*, Warszawa–Poznań 1978, s. 25; J. Grabowski, *Kryteria wyodrębniania, przedmiot i zakres publicznego prawa gospodarczego* [w:] *Publiczne prawo gospodarce. System prawa administracyjnego*, t. 8a i 8b, red. J. Grabowski, L. Kieres, A. Walaszek-Pyziół, Warszawa 2013, s. 21.

Wirtschaft)⁶³. Ustawy te stały się fundamentem działu prawa nazywanego „prawem gospodarki socjalistycznej” (*das Recht des sozialistischen Wirtschaft*), obejmującego regulację funkcjonowania jednostek gospodarki uspołecznionej, a także prywatnego handlu i rzemiosła⁶⁴.

Warto zaznaczyć, że dyskusja nad koncepcją prawa gospodarczego była prowadzona również w nauce polskiej (szczególnie intensywnie – w związku z pracami nad projektem kodeksu cywilnego)⁶⁵. Koncepcja ta nie zyskała jednak odzwierciedlenia na gruncie normatywnym – art. 1 § 1 kodeksu cywilnego z 1964 r.⁶⁶ stanowił bowiem, że kodeks reguluje m.in. „stosunki cywilnoprawne między jednostkami gospodarki uspołecznionej”.

5. Zakończenie

Analiza argumentacji wysuwanej przez zwolenników i przeciwników koncepcji wyodrębniania prawa gospodarczego jako gałęzi prawa w toku prowadzonej w latach 1956–1958 dyskusji nad systemem prawa radzieckiego wskazuje na różnicowanie akcentów położonych przez obie strony sporu w poszczególnych obszarach dyskursu. O ile w dyskursie teoretycznoprawnym przesłanki uzasadniające i negujące wydzielenie prawa gospodarczego na tle kryterium potencjalnej odrębności przedmiotu regulacji zostały ujęte wyczerpująco i równomiernie, o tyle na polu dyskursów funkcjonalnego i ideologicznego zarysowała się znaczna dysproporcja. Dyskurs funkcjonalny stał się płaszczyzną wyłącznej argumentacji zwolenników koncepcji prawa gospodarczego, wskazujących na istotne znaczenie unifikacji badań nad normami regulującymi funkcjonowanie gospodarki państwowej dla jej rozwoju; w dyskursie ideologicznym dominujące miejsce wypada przypisać zaś argumentacji przeciwników koncepcji prawa gospodarczego, podnoszących sprzeczność jej założeń z poglądami W.I. Lenina. Wydaje się więc, że spór o zasadność wyodrębniania prawa gospodarczego w nauce radzieckiej należy uznać za zjawisko charakterystyczne dla problematyki funkcjonowania gospodarki w państwach socjalistycznych, w odniesieniu do której przesłanki funkcjonalne, związane z dążeniem do osiągnięcia wysokiej efektywności instytucji prawnych lub gospodarczych, pozostawały w sprzeczności z przesłankami ideologicznymi, przyznającymi priorytetowe znaczenie realizacji obowiązujących w państwie założeń doktrynalnych.

O ile jednak w sferze funkcjonowania gospodarki radzieckiej prymat przesłanek ideologicznych nad funkcjonalnymi należy uznać za niekwestionowany, o tyle w sfe-

⁶³ T. Giaro, *Prawo...*, s. 179; S. Włodyka, *Problem...*, s. 93.

⁶⁴ S. Włodyka, *Problem...*, s. 92-93.

⁶⁵ Por. m.in. W. Bagiński, *Prawo gospodarcze...*; J. Topiński, *Problem prawa gospodarczego*, „Państwo i Prawo” 1960, nr 2; J. Wasilkowski, *Kodeks cywilny PRL a zagadnienie prawa gospodarczego*, „Państwo i Prawo” 1960, nr 3; J. Gwiazdomorski, *Socjalistyczne organizacje gospodarcze w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1960, nr 4; A. Hermelin, M. Madey, *Obrót socjalistyczny w projekcie kodeksu cywilnego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1960, nr 8; Z. Radwański, *Uwagi o zakresie kodeksu cywilnego. Zagadnienia inkorporacji do kodeksu cywilnego prawa rodzinnego i gospodarczego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1961, nr 4; S. Buczkowski, *Problematyka obrotu uspołecznionego w kodeksie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 10.

⁶⁶ Dz.U. Nr 16, poz. 93.

rze badań nad prawem gospodarczym ich kolizja pozostała nierozstrzygnięta – spór pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami koncepcji prawa gospodarczego był bowiem obecny w dyskursie naukowym aż do rozpadu ZSRR. W nauce współczesnej koncepcja prawa gospodarczego jako samodzielnej gałęzi prawa, zapoczątkowana w 1956 r. i rozwijana w toku badań na przestrzeni dalszych dekad przez wybitnych uczonych – m.in. W.W. Łaptiewa, W.K. Mamutowa i W.S. Martemianowa – nazwana została koncepcją „powojenną” (*posliewojennaja koncepcija*). Zalicza się ją – wespół m.in. z teoriami autorstwa P.I. Stuczki oraz L.J. Gincburga i J.B. Paszukanisa – do katalogu najważniejszych radzieckich teorii prawa gospodarczego⁶⁷.

Bibliografia

Źródło

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93).

Opracowania

- Azmi D.M., *Sistiemą prawa i jego strojenije. Metodologiczieskije podchody i rieszenija*, Moskwa 2014.
- Bagiński W., *Prawo gospodarcze jako samodzielna gałąź prawa socjalistycznego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1959, nr 3.
- Bielych W.S., *Prawowoje riegulirowanije priedprinimatielskoj diejatielnosti w Rossii*, Moskwa 2005.
- Biercynskij S.M., *Priedmiot sowietskogo administratiwnogo prawa i mietod jego izuczienija*, „Problemy Socialisticzieskiego Prawa” 1939, nr 2.
- Bosiacki A., *Utopia, władza, prawo. Doktryna i koncepcje prawne bolszewickiej Rosji 1917–1921*, Warszawa 2012.
- Buczkowski S., *Problematyka obrotu uspołecznionego w kodeksie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 10.
- Chelmoński A., *Prawo gospodarcze*, „Ustawodawstwo Gospodarcze” 1948, nr 1.
- Dniestrzański S., *O istocie prawa gospodarczego*, „Czasopismo Prawne i Ekonomiczne” 1932.
- Galiesnik L.S., *O problemach sistiemy sowietskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 2.
- Giaro T., *Prawo handlowe czy gospodarcze? Kilka modeli historycznych [w:] Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego*, red. M. Modrzejewska, Warszawa 2010.
- Gienkin D.M., *K woprosu o sistiemie sowietskogo socialisticzieskiego prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1956, nr 9.
- Gincburg L.J., *K woprosu o choizajstwiennom prawie*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1956, nr 10.

⁶⁷ W.S. Bielych, *Prawowoje riegulirowanije...*, s. 9.

- Grabowski J., *Kryteria wyodrębniania, przedmiot i zakres publicznego prawa gospodarczego* [w:] *Publiczne prawo gospodarcze. System prawa administracyjnego*, t. 8a i 8b, red. J. Grabowski, L. Kieres, A. Walaszek-Pyziół, Warszawa 2013.
- Gwiazdomorski J., *Socjalistyczne organizacje gospodarcze w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1960, nr 4.
- Hermelin A., Madey M., *Obrót socjalistyczny w projekcie kodeksu cywilnego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1960, nr 8.
- Iserzon E., *Wokół koncepcji prawa gospodarczego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1956, nr 10.
- Iszutin W.J., *Istorija kodifikacii otieczestwiennogo choziazstwiennogo zakonodatielstwa w so-wietjskij i postsowietjskij pieriody*, „Biznes i Prawo w Rosji i za rubieżem” 2010, nr 3.
- Janczewski S., *Prawo gospodarcze jako nauka*, „Państwo i Prawo” 1948, nr 5–6.
- Jastrzębski R., *Prawo handlowe in statu nascendi II RP – pojęcie i zagadnienia kodyfikacyjne*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2015, nr 5.
- Jefimoczkin W.P., *K woprosu o principach postrojenija sistemi prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 3.
- Jerszowa I.W., *Priedprinimatielskoje prawo*, Moskwa 2009.
- Joffe O.S., *Izbrannyje trudy po graždanskomu pravu. Iz istorii ciwiliticzeskoj mysli. Graždanskoje prawootnoszenije. Kritika teorii „choziazstwiennogo prawa”*, Moskwa 2000.
- Krugłowa N.J., *Choziazstwiennoje prawo*, Moskwa 2008.
- Lenin W.I., *Połnoje sobranije soczinienij*, t. 36, Moskwa 1974.
- Lenin W.I., *Połnoje sobranije soczinienij*, t. 44, Moskwa 1974.
- Lichtiej M., *Razwitije sowietjskogo choziazstwiennogo prawa wo wtoroj połowinie 20-ch godow XX wieka*, „Pidprijemnictwo, Gosudarstwo i Prawo” 2011, nr 8.
- Liszwyc P.Z., *Teorija prawa*, Moskwa 1994.
- Łaptiew W.W., *Priedprinimatielskoje prawo. Poniatije i subiekty*, Moskwa 1997.
- Mamutow W.K., *Choziazstwiennoje prawo*, Kijów 2002.
- Marples D.R., *Historia ZSRR*, przeł. I. Scharoch, Wrocław 2006.
- Martemianow W.S., *Choziazstwiennoje prawo*, Moskwa 1994.
- Meszera W.F., *O dielienii sowietjskogo prawa na otrasli*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 3.
- Obszudienije woprosow sistemi sowietjskogo prawa i socialisticzeskoj zakonnosti*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1958, nr 11.
- Pawłow I.W., *O sistiemie sowietjskogo socialisticzeskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1958, nr 11.
- Priedprinimatielskoje prawo Rossijskoj Fiedieracii*, red. J.P. Gubin, P.G. Łachno, Moskwa 2011.
- Rabska T., *Prawo administracyjne stosunków gospodarczych*, Warszawa–Poznań 1978.
- Radwański Z., *Uwagi o zakresie kodeksu cywilnego. Zagadnienia inkorporacji do kodeksu cywilnego prawa rodzinnego i gospodarczego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1961, nr 4.
- Sistema sowietjskogo socialisticzeskogo prawa (tiezisy)*, Moskwa 1941.
- Stuczka P., *Kurs sowietjskogo graždanskogo prawa. Tom trietij. Osobiennaja czast’*, Moskwa–Leningrad 1931.
- Szargorodskij M.D., Joffe O.S., *O sistiemie sowietjskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 6.
- Tadewosjan W.S., *Niekotoryje woprosy sistemi sowietjskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1956, nr 8.
- Topiński J., *Problem prawa gospodarczego*, „Państwo i Prawo” 1960, nr 2.
- Ułybin W.A., *Priedprinimatielskoje prawo*, Moskwa 2012.

- Wasilkowski J., *Kodeks cywilny PRL a zagadnienie prawa gospodarczego*, „Państwo i Prawo” 1960, nr 3.
- Wilnianskij S.I., *K woprosu o sistemie sowietskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1957, nr 1.
- Włodyka S., *Problem „prawa gospodarczego”*, „Studia Cywilistyczne” 1964, t. V.
- Wyszyński A.J., *XVIII sjezd WKP(b) i zadaczi nauki socialisticzieskogo prawa*, „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1939, nr 3.